INNOVATSIYA VA TARAQQIYOT
07.00.00 – TARIX FANLARI

SAFO MUG‘ANNIY HAYOTI VA IJODIY FAOLIYATINING TARIXIY-BIOGRAFIK TAHLILI

Echchanova Manzura Artiqboyevna,
UrDU mustaqil tadqiqotchisi

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20427887

Annotatsiya. *Mazkur maqolada Xorazm adabiy va san’at muhitining ko‘zga ko‘ringan vakili Safo Mug‘anniyning hayot yo‘li va ijodiy merosi yangicha nigoh bilan tahlil qilinadi. Tadqiqotda shoir faoliyatini* ***Muhammad*** *Rahimxon II (Feruz) davri va inqilobdan keyingi yangi davrga ajratgan holda, sho‘ro davri tadqiqotlaridagi biryoqlama qarashlarni rad etilib va oilaviy xotiralar hamda arxiv ma’lumotlariga tayanib xolis xulosalar beriladi.*

Kalit so‘zlar: *Safo Mug‘anniy, Muhammad Rahimxon II Feruz, Xorazm adabiy muhiti. Xiva xonligi, Bastakorlik san’ati, Qatag‘on qurbonlari, Tarixiy adolat, Mevaston.*

Аннотация. *В данной статье анализируется жизнь и творческое наследие Сафо Муганни, видного представителя хорезмской литературной и художественной среды, с новой точки зрения. Исследование разделяет творчество поэта на эпоху Мухаммада Рахимхана II (Феруза) и новый постреволюционный период, отвергая односторонние взгляды советских исследований и опираясь на семейные воспоминания и архивные данные для получения объективных выводов.*

Ключевые слова: *Сафо Муганни, Мухаммад Рахимхан II Феруз, литературная среда Хорезма, Хива-ханство, искусство композиции, жертвы репрессий, историческое правосудие, Мевастон.*

Annotation. *This article analyzes the life and creative legacy of Safo Muganni, a prominent representative of the Khorezm literary and artistic environment, from a new perspective. The study divides the poet's work into the era of Muhammad Rahimkhan II (Feruz) and the new post-revolutionary period, rejecting the one-sided views of Soviet-era research and drawing on family memories and archival information to draw objective conclusions.*

Keywords: *Safo Muganni, Muhammad Rahimkhan II Feruz, Khorezm literary environment. Khiva Khanate, Art of composition, Victims of repression, Historical justice, Mevaston.*

Kirish. XIX asr oxiri va XX asr boshlari Xorazm madaniy hayoti o‘zining serqirra ijodkorlari bilan ajralib turadi. Ana shunday shaxslardan biri – shoir, mohir bastakor va jamoat arbobi Safo Mug‘anniydir. Uzoq yillar davomida sobiq ittifoq mafkurasi ta’sirida Safo Mug‘anniy faqatgina "inqilob farzandi" sifatida talqin qilinib, uning xonlik davridagi shakllanish jarayoni ataylab chetlab o‘tilgan. Biroq tarixiy adolat nuqtayi nazaridan yondashilsa, Mug‘anniyning ijodiy ildizlari aynan Feruz adabiy muhitiga borib taqalishi ayon bo‘ladi.

Adabiyotlar tahlili. Safo Mug‘anniy hayoti va serqirra ijodiy faoliyatini o‘rganish masalasi o‘zbek gumanitar fanlarida turli davrlarda turlicha yondashuvlar asosida tadqiq etilgan. Mavzuga oid adabiyotlarni shartli ravishda quyidagicha guruhga bo‘lib tahlil qilish mumkin:

- Filologik va musiqashunoslik yo‘nalishidagi tadqiqotlar;

- Tarixiy-biografik va arxiv ma’lumotlariga asoslangan tadqiqotlar;
- San’atshunoslik va teatrshunoslikka oid manbalar;
- Memorial va oilaviy xotira manbalari.

Safo Mug‘anniy siymosi asosan "inqilobiy ijodkor" sifatida ko‘p o‘rganilgan bo‘lsada, uning Feruz adabiy muhiti bilan aloqalari va qatag‘on qurboni bo‘lishining chuqur sabablari zamonaviy tarixshunoslik nuqtayi nazaridan yangicha tahlillarni talab etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Safo Mug‘anniyning murakkab hayot yo‘li va merosini o‘rganishda ob’ektivlik, tarixiy izchillik va tizimlilik tamoyillaridan foydalanildi.

Tahlillar va natijalar. Safo Mug‘anniyning ijodiy shakllanishida Muhammad Rahimxon II Feruz davri va u yaratgan adabiy-madaniy muhitning o‘rni beqiyosdir. Ushbu davrni nafaqat shoir hayotidagi birinchi bosqich, balki uning shaxsiyati va san’atkorlik mahoratining poydevori sifatida baholash lozim.

Safo Mug‘anniyning hayot yo‘li va ijodiy evolutsiyasini shartli ravishda ikki yirik bosqichga ajratish, uning faoliyatidagi mantiqiy izchillikni anglashga yordam beradi:

1. Feruz davri: Shakllanish, ilm egallash, Xiva saroy adabiy muhiti bilan aloqa va san’at olamiga kirib kelish.
2. Yangi davr (1910–1937-yillar): Asfandiyorxon davridagi quvg‘inlik, Xorazm Xalq Sovet Respublikasi va sho‘rolar boshqaruvi yillaridagi ijtimoiy-siyosiy hamda madaniy faoliyat.

Sobiq sho‘ro mafkurasi ta’sirida yozilgan manbalarda Safo Mug‘anniy go‘yo xonlik tuzumiga ashaddiy dushman bo‘lgan, faqat inqilob tufayligina "ko‘zi ochilgan" san’atkor sifatida talqin etib kelindi. Biroq, tarixiy xolislik va oilaviy xotiralar, xususan, shoirning qizi Bakpashsho Safayevaning guvohlik berishicha, haqiqat mutlaqo boshqacha bo‘lgan.

Mug‘anniyning san’atkor bo‘lib yetishishida Xiva xoni, shoir va musiqashunos Muhammad Rahimxon II Feruzning shaxsiy e’tibori hal qiluvchi rol o‘ynagan.

Rivoyatlarga ko‘ra, xon anhor bo‘yida o‘ziga xos ovoz bilan qo‘shiq kuylayotgan yosh Safoni tasodifan uchratib qoladi va undagi noyob iqtidorni darrov payqaydi. Aynan Feruzning amri bilan u saroyga jalb qilinadi.

Feruz yosh Safoni nafaqat moddiy jihatdan qo‘llab-quvvatladi, balki uning ma’naviy otasiga aylandi. Mug‘anniy xonning homiyligida madrasada tahsil olib, o‘z davrining fundamental ilmlarini egalladi. Uning adabiyot, aruz ilmi va musiqa nazariyasiga oid bilimlari aynan shu davrda poydevor topdi.

- Musiqiy ta’lim: Feruz Safoning qo‘liga ilk bor soz (tanbur) tutkazgan va mahoratli sozanda bo‘lib yetishishi uchun sharoit yaratgan.
- Adabiy muhit: O‘sha davr Xiva adabiy muhitida shakllangan "Feruz maktabi" an’analari – nazm va navo uyg‘unligi Mug‘anniy ijodining mag‘zini tashkil etdi.

Shu ma’noda, Safo Mug‘anniyni oddiy "xalq duduvi" emas, balki professional darajadagi shoir va bastakor darajasiga ko‘targan zamin – aynan Muhammad Rahimxon II asos solgan va vasiylik qilgan ma’rifiy muhitdir. Shoirning ilk she’riy mashqlari va bastalagan kuylari Feruz davri estetik mezonlariga javob beradigan darajada pishiq bo‘lgani uning keyinchalik ham murakkab janrlarda (masalan, lapar va aytishuvlar) erkin ijod qilishiga zamin yaratdi.

Safo Mug‘anniyning inqilobdan keyingi "mashhurligi" aslida Feruz davrida olingan chuqur bilim va saroy san’at maktabida sayqallangan iste’dodning hosilasi edi. Uning hayotidagi fojia shundaki, uni kamolga yetkazgan "xonlik muhiti" keyingi tuzum tomonidan qoralandi, natijada Mug‘anniy o‘z o‘tmishini yashirishga yoki yangi tuzumga moslashishga majbur bo‘ldi.

Safo Mug‘anniy hayotining eng og‘ir va burilish nuqtalaridan biri — bu Muhammad Rahimxon II Feruzning vafotidan keyingi davr, ya’ni Asfandiyorxon hukmronligi yillariga to‘g‘ri keladi. Bu davr nafaqat shoir taqdirida, balki butun Xiva xonligi ma’naviy muhitida keskin pasayish va ta’qiblar davri sifatida muhrlangan.

Taxtga kelgan Asfandiyorxon o‘z otasining ma’rifatparvarlik yo‘lini davom ettirmadi. Aksincha, u saroy atrofidagi erkin fikrli ziyolilarga, shoir va sozandalarga nisbatan shubha va ta’qib siyosatini boshladi.

Safo Mug‘anniy Feruzning eng yaqin tarbiyalanuvchilaridan biri bo‘lgani sababli, yangi hukmdor nazarida "eskilarning odami" sifatida shubhali shaxsga aylandi. Asfandiyorxonning qattiqqo‘lligi va ziyolilarga bo‘lgan tazyiqi Safo Mug‘anniyni ham chetlab o‘tmadi. Shoir o‘zining erkin fikrlari, xalq dardi bilan yo‘g‘rilgan qo‘shiqlari va saroy qoliplariga sig‘magan xarakteri tufayli quvg‘inga uchradi. Bu ta’qiblar shoirni o‘z vatanini tark etishga, yaqinlaridan uzoqda, musofirlikda va darbadarlikda kun kechirishga majbur etgan.

Xulosa. Tadqiqotchilarning (xususan, professor N. Qobulovning) fikricha, Mug‘anniyning aynan mana shu sargardonlik yillari uning dunyoqarashida inqilobiy o‘zgarishlarni yasadi. Xonlikdagi adolatsizliklar, ziyolilarning badarg‘a qilinishi va shaxsiy hayotidagi og‘ir ayriliqlar uni mavjud tuzumga nisbatan muxolif kayfiyatga olib keldi. Shu ma’noda, uning keyinchalik "inqilob" g‘oyalariga xayrixoh bo‘lib qolishi va Xorazm Xalq Respublikasi tuzilishini quchoq ochib qarshilashi — shunchaki tasodif emas, balki Asfandiyorxon zulmiga nisbatan tabiiy reaksiya edi.

Mug‘anniy va uning zamondoshlari bo‘lgan ko‘plab jadidlar, ziyolilar sho‘rolar va’da qilgan "ozodlik" va "tenglik" shiorlariga chin dildan ishonishgan edi. U inqilobni zulmdan qutulish chorasi deb bildi va o‘z san’ati bilan yangi davrni madh etdi. Biroq, bu "ozodlik" amalda shoirning shaxsiy fojiasiga aylanib ketdi.

Xonlik badarg‘a qilgan Mug‘anniyni "qizil imperiya" vaqtinchalik "xalq qahramoni" sifatida foydalandi, biroq uning milliy ruhiyati va mustaqil fikrlashi baribir sho‘ro mafkurasiga yot edi.

Asfandiyorxon uni vatanidan haydagan bo‘lsa, sho‘ro tuzumi uni vatanida turib "xoin" (xalq dushmani) deb e’lon qildi.

Shoirning darbadarlikda kechgan yillari va keyinchalik 1937-yildagi qatag‘on qurboni bo‘lishi uning oilasiga cheksiz g‘am-alam keltirdi. Farzandlari — Roza va Bakpashsho Safayevalarning xotiralarida otasining nafaqat shoir, balki oilaparvar inson sifatidagi siymosi ham sho‘ro siyosatining uzoq yillik tazyiqi ostida yashirin qolganligi seziladi. Ular uzoq vaqt "xalq dushmani"ning farzandi degan tamg‘a ostida, ijtimoiy qarovsizlik va ruhiy tushkunlikda voyaga yetdilar.

Shu tariqa, Safo Mug‘anniy hayoti misolida bir ijodkorning ikki o‘t orasida qolishi — xonlikning ta’qibi va imperiyaning xiyonati yaqqol namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Qobulov N. Safo Mug‘anniy: Hayoti va ijodiy faoliyati haqida ilmiy-biografik ocherklar. (Professor N.Qobulovning arxiv materiallari va matbuotdagi maqolalari asosida).
2. Safayeva B. Otam haqida xotiralar (Bakpashsho Safayevaning shaxsiy arxivdagi qaydlari).
3. Qobulniyozov J. Xorazm xalq qo‘shiqlari va ularning yaratilish tarixi. – Toshkent: Fan.1965.B-56.
4. Ro‘zimboyev S. Xorazm adabiy muhiti va undagi siymolar tahlili. 2012. B-24.
5. Safayeva B. Otam haqida xotiralar (Bakpashsho Safayevaning shaxsiy arxivdagi qaydlari).